

ADELLIJKE CONSUMPTIE EN LEVENSTIJL

Een terreinverkenning aan de hand van de huishoudjournalen van Livina de Beer, gravin van Bergeyck (ca. 1685-1740)¹

Aristocratic consumption and lifestyle. A survey on the basis of the household accounts of Livina de Beer, countess of Bergeyck (ca. 1685-1740)

Consumption has long been appreciated as a cultural activity involving status, identity and taste. The present article confronts this statement with the household accounts of the noble family de Brouchoven de Bergeyck (1689-1738). Firstly, it shows that the count and countess efficiently managed their status, combining 'aristocratic' status consumption and 'bourgeois' saving-for-the-future. On the one hand they expressed their high, noble and ancient status by their consumption, on the other hand they applied to endless maintenance and repair, second hand buying and selling, hiring and leasing (and having good reasons to do so!). Secondly, the Bergeyck family reconciled conservative and innovative consumption: while cherishing ancient heirlooms they wrote lettres to intermediaries and visited shops to obtain the newest fashion.

De theorievorming over consumptie is uitgebreid en complex.² Economie en marketing, sociologie en psychologie, geschiedenis en recht: zowat alle kennisdomeinen buigen zich al tientallen jaren over de consumerende mens. Wie zich toelegt op de studie van de adellijke levensstijl in vroeger tijden,

1. Dit artikel is gebaseerd op een deel van mijn eindverhandeling aan de Katholieke Universiteit Leuven, die zal worden gepubliceerd door de Koninklijke Vlaamse Academie van België: Koen De Vlieger-De Wilde, *Adellijke levensstijl. Dienstpersoneel, consumptie en materiële leefwereld van Jan van Brouchoven en Livina Maria de Beer, graaf en gravin van Bergeyck (ca. 1685-1740)*. Een andere hoofdstuk werd verwerkt in de bijdrage: 'Un pain pour le chocolat. Het dienstpersoneel van de graaf en de gravin van Bergeyck (ca. 1685-1740)', in: Guido Marnef en René Vermeir (eds.), *Adel en macht. Politiek, cultuur, economie* (Maastricht 2004) ter perse. Volgende mensen bedank ik graag voor hun steun, opmerkingen en suggesties: Johan Verberckmoes (Katholieke Universiteit Leuven), Bruno Blondé (Universiteit Antwerpen), Carine Goossens (Archief de Bergeyck) en Harald Deceulaer (Algemeen Rijksarchief Brussel).

2. Voor een recente stand van zaken: het themanummer over consumptie van *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 28,3 (2003).

heeft vooral baat bij de reflectie over de sociaal-culturele aspecten van het verbruik. De stelling dat consumptie niet alleen een economische maar ook een culturele activiteit was, werd voor het eerst geponeerd door de Amerikaanse socioloog Thorstein Veblen. In *Theory of the Leisure Class* (1899) schetste hij een satire op de cultuur en het gedrag van de New Yorkse burgerij op het einde van de negentiende eeuw. Hij observeerde de wedijver van de *nouveaux riches*, die zich nog maar net hadden verheven uit het gepeupel en door consumptie hun nieuwe positie en status wilden (be)vestigen tegenover de buitenwereld. Met de term ‘conspicuous consumption’ benadrukte Veblen dat consumptiegoederen niet alleen gebruiks-, maar ook in belangrijke mate identiteitswaarde bevatten. Handelingen zoals de keuze, de aankoop en het gebruik van goederen sturen immers permanent boodschappen naar de buitenwereld. Consumptie en de materiële leefwereld zijn een belangrijk deel van de non-verbale communicatie en ze spelen een vitale rol in de sociale relaties.³ Consumptie als culturele activiteit met status- en identiteitswaarde werd vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw verder uitgewerkt, onder anderen door de Franse sociologen Jean Baudrillard en Pierre Bourdieu. Volgens Baudrillard hebben goederen een culturele tekenwaarde en willen mensen zich door hun consumptie onderscheiden van anderen. Hij zag daarin een belangrijke invloed van intermediairs en tussenpersonen, die de consument aanzetten tot het maken van bepaalde keuzes. Bourdieu beschouwt consumptie, smaak en levensstijl als uitdrukkingen van ‘habitus’, de classificatieschema’s, oordelen en voorkeuren van mensen. Verschillende sociale klassen hebben verschillende ‘habitussen’ en leven binnen verschillende smaakstructuren en levensstijlen. Bourdieu laat zien dat sociale verschillen niet alleen tot uitdrukking komen in verschillende consumptiepatronen, maar dat die ook worden geconstrueerd door de consumptie van goederen.⁴

Aan de hand van enkele concrete vragen confronteert voorliggend artikel deze verbruikstheorieën met de consumptie en levensstijl van de adellijke familie van Brouchoven van Bergeyck (1685-1740). Hoe reflecteerden deze edellieden hun status, eer en aanzien in hun verbruik? Bekommerden ze zich persoonlijk om de vormgeving en de verwerving van hun materiële leefwereld? Welke keuzes maakten ze en langs welke kanalen kochten ze hun spullen, in boetieks, per brief of tweedehands? Wat was de rol van middelaars of intermediairs in de aristocratische consumptie? Na een korte voorstelling van de empirische basis van het onderzoek, worden deze en andere kwesties gegroepeerd in drie aspecten van het adellijk verbruik: achtereenvolgens de-

3. Thorstein Veblen, *The theory of the leisure class. An economic study of institutions* (New York 1899).

4. Jean Baudrillard, *The consumer society. Myths and structures* (Londen 1998); Idem, ‘Beyond use value’, in: Martyn J. Lee (ed.), *The consumer society reader* (Malden 2000); Pierre Bourdieu, *La distinction: critique sociale du jugement* (Parijs 1979).

Graaf Jan van Brouhoven van Bergeyck (1644-1725). © Archief de Bergeyck.

monstratieve, persoonlijke en creatieve consumptie. In een laatste deel komen deze drie aspecten opnieuw samen in de bespreking van het kasteel van Laarne bij Gent, één van de buitenverblijven van de familie van Brouhoven van Bergeyck.

De huishoudjournalen van Livina de Beer

Jan van Brouhoven (1644-1725), de tweede graaf van Bergeyck, stamde uit een katholieke, Noord-Brabantse familie die sinds de veertiende eeuw schepen van 's-Hertogenbosch leverde. Na de val van die stad in 1629 emigreerden de meeste leden naar het zuiden waar ze generatie op generatie dienden

in de gewestelijke en centrale administraties. Ook Jan stond zijn leven lang in dienst van de Spaanse koning, eerst als thesaurier-generaal (1687-1700), dan als minister van Financiën en Oorlog (1700-1711) en ten slotte als diplomaat en lid van de Spaanse ministerraad in Madrid (1711-1714). Na het overlijden van zijn eerste echtgenote hertrouwde hij met Livina Maria de Beer (1656-1741), de dochter van de baron van Meulebeke en de jonge weduwe van de baron van Laarne.⁵ Door hun afkomst, hun rijkdom en de politieke macht van de graaf genoot het kroostrijke gezin status, eer en aanzien in de ogen van hun tijdgenoten. De Bergeycks behoorden tot de absolute elite en ze weerspiegelden die positie in hun manier van leven, niet in het minst in hun consumptie en hun materiële cultuur. In 1706 spendeerden ze bijvoorbeeld meer dan 70 000 gulden aan voeding, kleding, meubelen, koetsen, paarden en de lonen van meer dan dertig bedienden. Het was het duurste jaar uit een lange reeks, maar steevast beliepen de uitgaven enkele tienduizenden guldens.⁶

Jan en Livina deelden deze exuberante *train de vie* met vele andere edellieden. Gedurende de hele vroegmoderne periode was de adel één van de meest prominente groepen van consumenten. Toch werd over het verbruik van deze getitelde elite in de Nederlanden nog nauwelijks gepubliceerd.⁷ Dat is bijzonder vreemd, want aristocraten *kochten* niet alleen veel, er zijn ook veel *bronnen* bewaard die hun aankopen documenteren. In het Archief de Bergeyck, dat recent werd opengesteld voor onderzoekers, bevinden zich tussen alle akten,

5. Zie verder vooral: Reginald De Schryver, 'Bergeyck, Jan van Brouhoven', in: *Nationaal biografisch woordenboek* (Brussel 1964) 159-160; Idem, *Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa* (Brussel 1965).

6. Tenzij anders vermeld zijn alle gegevens gebaseerd op de zes huishoudjournalen van Livina de Beer (verder НН), die deel uitmaken van het Archief de Bergeyck, deelarchief Brouhoven de Bergeyck op het kasteel Cortewalle te Beveren (verder АВ). Enkele andere geraadpleegde bronnen worden bewaard in het Archief van het kasteel van Laarne, familiearchief van Vilsteren (verder АКЛ).

7. Met uitzondering van Thera Wijsenbeek-Olthuis, 'Noblesse oblige. Material culture of the nobility in Holland', in: Anton Schuurman en Pieter Spierenburg, *Private domain, public inquiry. Families and life-styles in the Netherlands and Europe. 1550 to the present* (Hilversum 1996) 112-124; Paul Janssens, 'Le niveau de consommation et l'endettement de la noblesse aux Pays-Bas espagnols et autrichiens', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis* 81 (1998) 235-243. Verder enkele kwantitatieve studies op basis van huishoudjournalen: A.E. Nève de Mévergnies, *Recherches sur le train de vie d'un grand seigneur. Le marquis Ambroise-Joseph de Herzelles (1680-1759)* (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Luik 1980); Herman Coppens en Karel Degryse, 'Levenswijze en consumptiepatroon van een Antwerps adellijk gezin. De huishoudboeken van Charles Bernard van de Werve de Vorselaer (1764-1786)', in: *Archiefkunde. Verhandelingen aansluitend bij bibliotheek- & archiefgids* 5 (1994) 52-73; Carolien De Staelen, *Levenswijze en consumptiepatroon van een Antwerpse weduwe. Het huishoudjournaal van Elisabeth Moretus (1664-1675)* (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Gent 2002).

rekeningen en brieven ook huishoudjournalen: zes langwerpige boekjes, ingebonden in kalfsleer of perkament, waarin de gravin de kosten van haar huishouden noteerde. Hoewel de journalen niet altijd even volledig, nauwkeurig of precies zijn, bieden ze een mooie inkijk in de levensstijl van een adellijk gezin.⁸ Tussen datum en bedrag toont elke genoteerde regel een glimp van het dagelijkse leven. Livina's journalen omspannen bovendien bijna een halve eeuw, van 1689 tot 1738. In de loop van de jaren onthullen de korte zinnen steeds meer details. Altijd was er wel een dag dat de gravin ergens een woordje meer over schreef, waardoor de betekenis van alle voorgaande notities weer wat duidelijker werd. De duizenden journaalnotities, gecombineerd met enkele brieven en rekeningen geven ons inzicht in het aristocratisch verbruik, in de breedste zin van het woord. Consumptie is immers meer dan de aankoop in een winkel of het bezit bij overlijden. Het is in feite een sociaal proces, opgebouwd uit de aanschaf (met keuren, kiezen, onderhandelen, kopen en betalen), het gebruik (met onderhoud, herstelling, functie en betekenisgeving) en het afstand doen van goederen. Volgens deze definitie hangt consumptie nauw samen met begrippen als *levensstijl* of *materiële leefwereld*. In wat volgt worden de termen *consumptie* of *verbruik* steeds in deze brede betekenis gehanteerd.⁹

Demonstratieve consumptie: fortuin, adeldom en patina

Demonstratieve consumptie is vooral een gelaagd begrip van statusconsumptie. De onderste laag wordt gevormd door de *conspicuous consumption* van Veblen. De rijkdom van de Bergeycks bezorgde hen immers een hoge status,

8. Voor de bronnenkritiek: De Vlieger-De Wilde, *Adellijke levensstijl*, 19-24.

9. In het kader van zijn onderzoek naar de kledingsector in Antwerpen, Gent en Brussel schreef Harald Deceulaer: 'De uitgavenpatronen van adellijke families zijn nog nauwelijks bestudeerd in de Zuidelijke Nederlanden' en 'om uitsluitel te krijgen over de (sociaal-economische, K.D.V.) betekenis van de hoofdstedelijke elite is duidelijk nog meer comparatief onderzoek nodig, waarbij niet alleen inkomens, maar ook consumptiepatronen, normen en waarden moeten worden behandeld' in: Harald Deceulaer, *Pluriforme patronen en een verschillende snit. Sociaal-economische, institutionele en culturele transformaties in de kledingsector in Antwerpen, Brussel en Gent, ca. 1585-ca. 1800* (Amsterdam 2001) 237. Sommige aspecten van adellijke consumptie als sociaal proces komen bijvoorbeeld aan bod bij Natacha Coquery (Universiteit van Tours) en Valérie Piétri (Universiteit van Nice). Coquery richt zich in haar studie van de Parijse aristocratie vooral op kredietmechanismen, de omgang met ambachtslieden en het gebruik van de stedelijke ruimte. Zie: Natacha Coquery, *L'hôtel aristocratique. Le marché du luxe à Paris au XVIIIe siècle* (Parijs 1998). Piétri ruimt in haar eerder prosopografisch onderzoek van de Provençaalse adel plaats in voor materiële cultuur, betekenisgeving en vormen van creatieve consumptie. Zie: Valérie Piétri, *Famille et noblesse en Provence orientale de la fin du XVIIe siècle à la veille de la Révolution* (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling Nice 2001).

die ze materialiseerden in een schitterende levensstijl. Maar Veblen legde sterk de nadruk op het verspillend gedrag van de rijken en de hoge prijzen die ze neertelden voor een overdaad aan luxegoederen. De term demonstratieve consumptie impliceert daarentegen dat edellieden méér wilden tonen (of demonstrenen) dan enkel hun hoge status en rijkdom. De graaf en de gravin van Bergeyck onderscheidden zich immers niet enkel door hun fortuin. Ze blonken ook uit door hun adellijke afkomst (de tweede laag) en de ouderdom van hun nobele afstamming (de derde laag).

Ostentatieve luxe volstond niet om zich te onderscheiden van sommige immens rijke kooplieden of ondernemers. Mits een minimum aan goede smaak konden ook zij zich even goed statige huizen, modieuze kleding en een koets met zesspan veroorloven. Net zoals de adel claimden ook de voorste gelederen van de burgerij een hoge status, daarin krachtig gesteund door hun fortuin. In feite konden edellieden hun kwaliteitsverschil enkel tonen door te putten uit een specifieke code of register. Het enige wat ze voor hadden op de *nouveaux riches* was hun lidmaatschap van de tweede stand, hun blauw bloed, hun afstamming. Ze beschikten niet alleen over een hoge status, maar ook over een adellijke status. De kunst bestond erin om die fundamentele distictie te vertalen in de dagelijkse levensstijl en leefwereld.

Vroegmoderne edellieden beschouwden zich als de rechtmatige erfgenamen van de *bellatores*, de geharnaste ridders uit vervlogen tijden. Zelfs de Bergeycks, een voorbeeld van ambtsadel *pur sang*, onderhielden in hun consumptiepatroon de verder levende symbolen van de ridderwereld. De buitenverblijven van de familie in Laarne (bij Gent) en Leefdaal (bij Leuven) zagen er nog grotendeels uit als middeleeuwse kastelen, heersend over een baronie, met alle feodale en heerlijke rechten van dien. Uit de journalen blijkt verder dat Jan en Livina over een heleboel wapens beschikten, die ze bij verschillende, typisch adellijke gebeurtenissen konden gebruiken of tonen. Geweren en pistolen dienden niet alleen op het slagveld, maar ook in eventuele duels en vooral tijdens de jacht. Rapiëren en degenen combineerden eveneens defensieve met ideologische functies, zodat de mannelijke kleinkinderen van de graaf en de gravin al op jonge leeftijd een zilveren miniatuurzwaard kregen om mee te pronken en hun afkomst te accentueren. De meest omnipresente erfenis was echter het blazoën. Het wapenschild van de graaf of de gravin prijkte op huizen en grafmonumenten, op schoorsteenmantels en haardplaten, op wandtapijten en koetsen, op zilverwerk en porselein, op tinnen en transen, op glazen en flessen, op juwelen en zegelringen, op zakdoeken en dekkleden. De drie gulden molenijzers op een azuurblauwe achtergrond of de bruine beer op een gouden achtergrond brandmerkten de materiële leefwereld met adeldom. Het wapen was een krachtig logo, dat door iedereen werd herkend als lidkaart van de tweede stand, dat werd geïdentificeerd met het geslacht en werd doorgegeven van generatie op generatie. Het blazoën gaf uiting aan de cultus van de voorouders, net zoals portretten en borstbeelden de band met hun deugden en

prestige benadrukten: het is geen toeval dat precies een buste en enkele portretten van de graaf tot op de dag van vandaag worden bewaard door zijn verre nakomelingen. Het prestige van de machtigste en meest illustere telg uit het geslacht heeft hem behoed voor de teloorgang. Geen enkel schilderij van Livina, noch van hun kinderen, heeft het zover gebracht.¹⁰

Het is echter de vraag in hoeverre edellieden deze constitutieve kenmerken konden monopoliseren. Als ze konden leven in luxe, waren rijke ondernemers, handelaars of kunstenaars even goed in staat om heerlijkheden met kastelen en jachtrechten te kopen of om schilderijen te bestellen. Burgers met ambitie namen alvast een voorschot op hun patent door bepaalde elementen van de adellijke levensstijl te imiteren. Sommige elementen van die *train de vie* waren in theorie voorbehouden aan edellieden. Vorstelijke besluiten traden bijvoorbeeld op tegen burgers die met een degen pronkten of die hun livreeknechten tooiden in verboden kleuren. Net zoals andere weeldewetten, die vooral de kleding probeerden te ordenen naar rang en stand, bleven dergelijke bepalingen grotendeels dode letter. Enkel het onrechtmatig voeren van een blazoen of een titel werd effectief aangeklaagd, maar aangezien de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers verdienstelijke burgers vlot beloonden met adelsbrieven, viel ook deze barrière in de praktijk eenvoudig te slechten. In de Zuidelijke Nederlanden konden *nouveaux riches* zich relatief gemakkelijk een hoge, adellijke status aanmeten.¹¹

Ondanks hun fortuin bleef er echter één zaak die burgers niet konden kopen: patina. Met het begrip patina introduceerde de antropoloog Grant McCracken een symbolische betekenis van goederen, die bijzonder bruikbaar is bij de interpretatie van de adellijke materiële cultuur en levensstijl.¹² McCracken presenteert patina als een teken van onderscheid, niet inzake het statusniveau, maar wel inzake de anciënniteit van de status. Patina bewees dat edellieden geen nieuwkomers waren in de hoogste regionen van de maatschappij. Letterlijk betekent patina een soort glans, een door ouderdom veroorzaakte verandering van het oppervlak van objecten. Naarmate kastelen, meubelen, zilverwerk, juwelen, portretten of documenten ouder worden, verkleuren ze, deuken ze in, brokkelen ze af, verslijten ze en worden ze zodoende beladen met patina. De ouderdom en de erfenis van verweerde familiestukken herinnerden aan sedert lang verworven rijkdom. Het waren niet alleen symbolen van een hoge en adellijke status, maar ook van oude status, waar-

10. De Vlieger-De Wilde, *Adellijke levensstijl*, 108-118; Piétri, *Famille et noblesse*, 426 en 434-439.

11. Paul Janssens, *De evolutie van de Belgische adel sinds de late Middeleeuwen* (Brussel 1998) 155-167 en 185-278.

12. Grant Mc Cracken, *Culture and consumption. New approaches to the symbolic character of consumer goods and activities* (Bloomington en Indianapolis 1988) 13, 31-33, 35-36, 41, 45-47 en 51.

mee gevestigde edellieden zich konden onderscheiden van nieuwkomers. Recent geadelde families moesten hun sporen nog verdienen, niet door uitzonderlijke prestaties of capaciteiten, maar door eenvoudigweg te wachten. Met de tijd zouden ook hun afstammelingen worden opgenomen in de oude adel, wanneer hun familieportretten, zilveren messen en linnenkasten de glans van de anciënniteit zouden hebben aangenomen. In de praktijk kon een succesvolle alliantie van een dochter met één of andere goed aangeschreven edelman de wachttijd drastisch inkorten, maar zelfs dan begon de burgerlijke rijkdom pas te glanzen door het adellijke aanzien dat er aan werd toegevoegd. Met het criterium van het patina konden edellieden zich in allerlaatste instantie distantiëren van de *parvenus*, zelfs al hadden die ondertussen een adellijke titel gekregen.

De term demonstratieve consumptie geeft dus een gelaagd beeld van het adellijke verbruik, waarmee zowel status, adeldom als anciënniteit werden getoond. Die gelaagdheid gaat echter gepaard met een toenemende subtiliteit en dat heeft consequenties voor de onderzoeker. Het is immers geen kunst om de *conspicuous consumption* van de Bergeycks te ontdekken. Uit de huishoudjournalen blijkt tot in den treure dat ze zich omringden met het mooiste, het duurste, het beste, het nieuwste, het meeste, het exclusiefste, het fijnste en het zeldzaamste dat de wereld hen te bieden had. Ook kastelen, wapenschilden en portretten zijn gemakkelijk te vinden, vermeld in vergeelde documenten of bewaard tot op de dag van vandaag.¹³ Bewijzen dat patina effectief functioneerde als een laatste teken van onderscheid, is een heel ander paar mouwen. Naast enkele onrechtstreekse aanwijzingen bieden de documenten van de Bergeycks geen enkel concreet bewijs. Niettemin impliceert demonstratieve consumptie dat edellieden met hun levensstijl bepaalde boodschappen wilden uitstralen. De spullen waarmee de Bergeycks zich omringden, toonden in grote mate wie zij waren (of hoe ze zichzelf zagen). Bijgevolg hielden de graaf en de gravin zich persoonlijk bezig met sommige aankopen, terwijl ze andere volledig overlieten aan hun personeel.

Persoonlijke consumptie: bedienden, middelaars en edellieden

De herenhuizen en de kastelen van de vroegmoderne adel werden draaiende gehouden door een uitgebreid en gevarieerd gevolg van bedienden. Secretarissen, rentmeesters, *maitres d'hôtels*, kamerdienaars, koetsiers, koks, lakeien, meiden en knechten vormden een onmisbaar kenmerk van de adellijke manier van leven. Ze namen de huishoudelijke beslommingen voor hun rekening en proclameerden de status van hun meesters, maar vervulden ook een

13. De Vlieger-De Wilde, *Adellijke levensstijl*, 94-99 en 108-118.

belangrijke rol in de consumptie van een adellijke familie. In feite hadden de bedienden van de Bergeycks de dagelijkse voedselvoorziening, de onderhouds- en reparatiewerken en de aanschaf van huishoudelijke benodigdheden overgenomen.¹⁴ Bijgevolg stond de gravin ver boven de dagelijkse sleur en slenter van wassen en boenen, kopen en marchanderen. Enkel door alle uitgaven van haar personeel systematisch te kopiëren (per post of samengevat) kon ze haar huishouden opnieuw naar zich toetrekken, controleren en beheersen. Door het bijhouden van een journaal bevestigde de gravin haar verantwoordelijkheid en autoriteit over het huis. Een noodzaak, want net zoals in lager geplaatste families vormde een soepel draaiend *ménage* de trots en uitstraling van de vrouw des huizes. Rekeningboekjes hadden naast praktisch nut dus ook een symbolische waarde. In haar hoedanigheid van *managerial mistress* verschilde de gravin trouwens niet veel van haar echtgenoot, die ook niet zelf de belastingen inde en het brood voor de soldaten verdeelde, of in de wijze woorden van Richard Steele, de uitgever van *The Tatler*: ‘To manage well a great family is as worthy an instance of capacity, as to execute a great employment’.¹⁵

Toch lieten de Bergeycks niet alle aankopen over aan hun personeel. De brieven en de journalen uit het familiearchief onthullen een fundamentele tweedeling in de consumptie, tussen boetiek en magazijn, superieur en inferieur, occasioneel en repetitief, exclusief en banaal, tussen ‘use objects’ en ‘consumption goods’. Het is geen toeval dat Antoine de Furétière in zijn *Dictionnaire* uit 1690 het lemma ‘consommation’ omschreef als ‘ce dit de vivres, de denrées et autre choses qui servent à l’entretien de la vie’.¹⁶ De bedienden organiseerden het levensonderhoud, terwijl de Bergeycks zich persoonlijk bezighielden met de belangrijke aankopen, met zaken die ervoor zorgden dat Jan en Livina konden leven volgens hun rang en stand, dat ze hun positie konden handhaven en hun status konden tonen. Deze overwegingen waren van cruciaal belang voor vroegmoderne edellieden en bijgevolg bekommerden ook de Bergeycks zich het meest om de verwerving van dat specifieke, betekenisgeladen deel van hun materiële leefwereld. Waarschijnlijk zetten ook belangrijke maatschappelijke veranderingen de adel ertoe aan om hun salons verlaten. Dankzij de grote ontdekkingsreizen en de koloniale handel was het

14. Over de betekenis en de rol van het dienstpersoneel: De Vlieger-De Wilde, ‘Un pain’, ter perse.

15. Zoals geciteerd in Amanda Vickery, *The gentleman’s daughter. Women’s lives in Georgian England* (New Haven en Londen 1998) 9 en 158.

16. ‘Consumptie wordt gebruikt voor voeding, levensmiddelen en andere zaken die dienen voor het levensonderhoud’ (Antoine de Furétière, *Dictionnaire universel contenant généralement tous les mots françois tant vieux que modernes, & les termes de toutes les sciences et des arts* (Den Haag en Rotterdam 1690). In het verlengde van haar onderscheid tussen ‘labour’ en ‘work’, wees Hannah Arendt op het verschil tussen ‘consumption goods’ die voorzien in het levensonderhoud en ‘use objects’ die betekenis geven aan het leven (Hannah Arendt, *The human condition* (Chicago en Londen 1959) 93-97 en 126-128.

aanbod aan goederen exponentieel toegenomen en gediversifieerd. De steeds sneller opeenvolgende modocycli trokken die evolutie nog verder door, hoewel de snelheid nog relatief bescheiden was in vergelijking met het einde van de achttiende eeuw. De goede smaak om uit dat vergrote aanbod het juiste product met de juiste betekenis te kiezen was echter niet iedereen gegeven. Meer zelfs, precies door goede smaak en door kennis van de wereld trachtte de adel zich te onderscheiden. Edellieden zoals de Bergeycks werden naar buiten gedreven, omdat hun bedienden per definitie niet de capaciteiten hadden om de juiste stoffen, meubelen en accessoires uit te kiezen.

Waarschijnlijk bleef de oude traditie van de verkoop aan huis verder bestaan. In de hoogste kringen bleef het *bon ton* om bijvoorbeeld lakenverkopers, kleermakers, *couturières* en andere handelaars die niet over gepaste infrastructuur beschikten te ontbieden in het *salet* of een voorkamer. Toch waren verkopers en bedienden niet de enigen die zich verplaatsten: ook adellijke familieleden waagden zich persoonlijk in de modieuze winkelstraten van Gent, Brussel of Parijs om te zien en gezien te worden en om keurend en kiezend blijk te geven van hun goede smaak. In *het faillenhooft, den prince cardinael, den coninck van spaenen, de cloone imperiael, den bril of den blauvoet* werden de Bergeycks zonder twijfel opgewacht door charmante en geciviliseerde gesprekspartners achter de toonbank. De buitenkant en het interieur van deze Brusselse winkels waren ongetwijfeld met zorg ontworpen om een aangename omgeving te creëren, afgesloten van de geuren en geluiden van de straat. Ruime vertrekken met grote ramen, gesculpteerde kasten, zitplaatsen, spiegels en toonbanken vormden het gepaste decor voor beschaafde conversaties over de kwaliteit, de prijs en het gebruik van de nieuwste artikelen.¹⁷ Persoonlijke contacten met winkeliers en handelaars zijn een duidelijk teken van bekommernis bij de consumptie, maar ook andere bezigheden en handelingen kunnen wijzen op emotionele betrokkenheid. Precies in de consumptie die het verst van huis plaatsvond, investeerden de graaf en de gravin de meeste tijd. Grootschalige aankopen in het buitenland – in de eerste plaats in Parijs – waren slechts mogelijk dankzij een uitgebreid (correspondentie)netwerk van leveranciers, tussenpersonen en koeriers. De uitbouw, het onderhoud en natuurlijk het gebruik van dat netwerk vereisten de constante aandacht van de gravin.

Ondanks hun persoonlijke betrokkenheid en inbreng rekenden Jan en Livina in grote mate op andere, sociaal lager geplaatste personen. Ze deden een beroep op zogenaamde ‘middelaars’ of ‘intermediairs’, zoals bijvoorbeeld

17. Coquery, *L'hôtel aristocratique*, 84; Erwin Steegen, 'De winkelstand en zijn warenverkoop in achttiende-eeuws Maastricht', in: Hugo Soly en Roger De Peuter (eds.), "*Mag het iets meer zijn?*" *Detailhandel en distributie in de Nederlanden, 1450-1850*, ter perse; Thera Wijsenbeek, 'Winkels in Den Haag, 1575-1795. Ontwikkeling van de detailhandel', in: Soly en De Peuter, "*Mag het iets meer zijn?*", ter perse.

de weduwe La Croix of *mademoiselle* Perrot die vanuit Parijs correspondeerden met het kruim van de Brusselse adel.¹⁸ Enkele bewaarde brieven van deze dames vatten de cruciale kenmerken van de middelaarsrol goed samen.¹⁹ In de eerste plaats informeerden en adviseerden La Croix en Perrot hun buitenlandse klanten over de ontwerpen, de kleuren, de stoffen en de combinaties die voldeden aan de laatste mode. Ze hielpen hen om de juiste aankoopbeslissingen te nemen, maar daarnaast speelden ze ook een cruciale rol in het productieproces. Nadat Livina haar bestellingen van exclusieve stoelen, kamerschermen of behangsels had geplaatst, organiseerden en coördineerden de middelaars het hele productieproces. Ze kochten de stoffen en de wol, ze zochten de naaisters en de meubelmakers en ze regelden de verzending op de meest economische manier. Ondertussen rapporteerden ze in geciviliseerde brieven over de vorderingen, verontschuldigde zich voor vertragingen en verduidelijkten waarom ze een bepaalde stof, kleur of patroon hadden gebruikt. De ondernemers probeerden zo goed mogelijk vorm te geven aan de bestellingen, in de hoop dat ze zich konden verzekeren van de opdrachten en de bescherming van hun adellijke *cliëntèle*. Middelaars die het vertrouwen van de elite konden winnen en behouden bekleedden een machtige, winstgevende en bijgevolg gewilde positie.

Het blijft echter een prangende vraag wie er beschikte over de juiste middelaarscapaciteiten. De dames Perrot en La Croix voldeden duidelijk aan de vereisten, maar uit hun brieven blijkt niet eens of ze *couturière* of *marchande de mode* waren, laat staan dat we meer details kennen over hun sociale achtergrond. Misschien is het daarom aangewezen om collectieve termen – zoals *winkeliers* en *ambachtslieden* – te vervangen door een meer individuele benadering. Niet elke winkelier en zeker niet elke ambachtsman beschikte over de kennis van zaken om zich te ontpoppen tot middelaar. Een plausibele hypothese kan zijn dat verschillende individuen met een verschillende achtergrond zich probeerden op te werpen als middelaars, aangelokt door de macht en de winst van die positie. Zo ontwikkelden de meest ondernemende winkeliers, naaisters, wagenmakers, stoffeerdere, metselaars of steensnijders zich – bijvoorbeeld – tot de *marchandes de mode*, de *couturières*, de *carrossiers*, de

18. De term 'middelaar' werd gelanceerd door Gerard Rooijackers en door Bruno Blondé en Ilja Van Damme geconcretiseerd in de context van consumptie (Gerard Rooijackers, 'Opereren op het snijpunt van culturen. Middelaars en media in Zuid-Nederland', in: P. Te Boekhorst, Peter Burke en Willem Frijhoff (eds.), *Cultuur en maatschappij in Nederland, 1500-1800. Een historisch-antropologisch perspectief* (Meppel en Amsterdam 1992) 245-283, 245, 248 en 268; Bruno Blondé en Ilja Van Damme, 'Consumenten en commerciële circuits. Verbruiksveranderingen en hun betekenis voor de detailhandel te Antwerpen in de 17de en 18de eeuw. Een terreinverkenning', in: Soly en De Peuter, "Mag het iets meer zijn?", ter perse.

19. AB, I 46.

tapissiers, de architecten, de beeldhouwers, kortom, de middelaars van de elite. Verder onderzoek naar de relaties tussen aristocraten, middelaars en onderaannemers zal moeten uitwijzen waar die interacties plaatsvonden (in het salon, in de winkel of in het atelier), welke concrete figuren zich wisten te manifesteren, hoe ze dat voor elkaar kregen en hoe ze van hun verworven positie profiteerden.²⁰

Het is ook nuttig om daarbij het dienstpersoneel niet uit het oog te verliezen. Hoewel de documenten in het Archief de Bergeyck er geen uitsluitel over geven, is het best mogelijk dat in puissant rijke huishoudens één van de hogere bedienden de rol van middelaar op zich nam. De *maître d'hôtel*, een kamenier of – waarom niet – een architect, een *tapissier* of een kunstenaar in vaste dienst, waren eveneens goed geplaatst om hun meesters te adviseren bij de smaakvolle en modieuze vormgeving van hun leefwereld. En misschien was het personeel zelfs beter geplaatst dan externe middelaars om de dagelijkse onderhouds- en herstellingswerken te verzorgen of te organiseren. Consumptie is immers – zoals gezegd – meer dan de initiële aankoop en de prille inrichting alleen. Een hele reeks bontgekleurde middelaars, gerekruteerd uit winkeliers, ambachtslieden en bedienden, gaf permanent mee vorm aan de adellijke leefwereld, identiteit en status.

Deze uiteenzetting presenteert edellieden bijna als marionetten van hun middelaars. Twee brieven die de graaf van Bergeyck in 1694 ontving, tonen echter een alternatief beeld van deze verhouding. In maart van dat jaar meerde er in de Brusselse binnenhaven een Amsterdamse trekschuit aan, geladen met een nagelnieuwe slaapkamer. Het pronkstuk was een karmijnrood staatsiebed, gestoffeerd met Lyonese zijde, Indisch armosijn en Chinees satijn, compleet met baldakijn, vergulde poten, beklede pilaren en gesculpteerde vazen als bekroning. Naar goede gewoonte waren ook het bijpassende deurgordijn en de achttien notelaren stoelen bekleed en gevoerd in dezelfde kleur.²¹ Deze meubelstukken dienden niet voor private doeleinden, laat staan om in te slapen. In de stijl van het koninklijke *lever* in Versailles beschikte de graaf van Bergeyck over een bijna architecturale en monumentale slaapkamer voor ceremoniële

20. Bijvoorbeeld de publicaties over de Antwerpse modewinkel *Au magasin de Paris* en over de architect Van Bourscheit, die onmiskenbaar optraden als middelaars: Marguerite Coppens, '“Au magasin de Paris”. Une boutique de modes à Anvers dans la première moitié du XVIIIe siècle', in: *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis* 52 (1983), 81-106; Blondé en Van Damme, 'Consumenten', in: Soly en De Peuter, "Mag het iets meer zijn?", ter perse.

21. AB, I 46. Waarschijnlijk had de graaf van Bergeyck een staatsiebed besteld naar de ontwerpen van Daniel Marot. Deze Franse hugenoot was na de herroeping van het Edict van Nantes (1685) naar de Republiek gevlucht en werkte daar voor de Oranjes en hun omgeving, vooraleer hij in het kielzog van Willem III naar Engeland voer (Koen Ottenheym, Xander Van Eck en Daniel Marot, *Daniel Marot, vormgever van een deftig bestaan: architectuur en interieurs van Haagse stadspaleizen* (Zutphen 1988).

ontvangsten.²² Omdat zo'n pronkkamer een bijzonder belangrijke rol vervulde in de identiteit die hij wilde uitstralen, moest alles precies zijn zoals hij het wenste. Wanneer de graaf bij ontvangst van zijn ledikant niet onverdeeld gelukkig bleek met het resultaat, schreef hij persoonlijk een brief aan Maria van den Bemt, de Amsterdamse middelaarster die de productie had gecoördineerd. Hij beklagde zich onder andere over de vazen boven op de vier pilaren, die blijkbaar te klein en niet rijkelijk genoeg waren versierd en die dus dringend moesten worden vervangen door meer gepaste exemplaren. Verder twijfelde hij er aan of een andere vaas, die was ingewerkt in het hoofdeinde van het bed, er wel volgens de laatste mode uitzag. In haar antwoord sprak de leverancier ongewoon klare taal. Ze herinnerde de graaf er vriendelijk, maar kordaat aan dat ze al over de bewuste vaas gediscussieerd hadden. Toen Bergeyck tijdens een dienstreis in de Republiek zijn bestelling was komen plaatsen, had ze hem verzekerd dat dit het laatste nieuwe model was. De prins van Baden, die de graaf vergezelde, had toen nog bevestigd dat koning Willem III precies hetzelfde bed had laten maken en dat hij er heel tevreden over was.²³

Hoe het verder is afgelopen met het bed van Bergeyck, is niet bekend. Toch is deze passage belangrijk. Ze toont immers niet alleen de persoonlijke betrokkenheid van de graaf bij sommige aankopen, maar ook zijn kennis van zaken. Hij vond het de moeite waard om zelf een klachtenbrief te schrijven, niet over de prijs of de late levering, maar over de modieuze aspecten van zijn bed. Dat betekent dus dat er een zekere mate van dialoog en interactie bestond tussen edellieden en hun middelaars. Maria van den Bemt adviseerde en coördineerde, maar de graaf was geïnformeerd (of achterdochtig) genoeg om met haar in discussie te gaan. Middelaars hadden een gefundeerde en gewaardeerde mening, maar hun klanten lieten zich niet blind door hen leiden.

Creatieve consumptie: huren, herstellen en tweedehands

Wie de journalen, de domeinrekeningen en de brieven van de Bergeycks leest, mag zich niet enkel laten imponeren door de schitterende gewaden, de enorme aantallen bedienden en de magnifieke staatsiebedden. Verscholen tussen pracht en praal bestonden er een heleboel technieken van wat men *creatieve consumptie* zou kunnen noemen, met name huren, herstellen en tweedehands-aankopen.

Een eerste fundamentele praktijk was de 'raccomodage' van de meest uiteenlopende voorwerpen. Door onderhoud, herstellingen en verstellingen

22. Raffaella Sarti, *Europe at home. Family and material culture, 1500-1800* (New Haven en Londen 2002) 122-123 en afbeelding 29.

23. AB, I 46.

konden de Bergeycks voor een fractie van de nieuwprijs de levensduur van hun spullen aanzienlijk verlengen. Er gebeurden constant kleine reparaties aan het huisraad, van potten en pannen tot matrassen en manden. Koetsen en tuigage kregen een opknappbeurt, meubels werden schoongemaakt, geres- taureerd of bekleed. Juwelen werden opnieuw ingezet, kousen gestopt en schoenen gelapt.²⁴ Na zo'n behandeling waren de spullen weer zo goed als nieuw. Bovendien konden ze in één moeite worden aangepast aan de *goût du jour*, bijvoorbeeld door stoelen met een modieuze stof te overtrekken of door porselein te herschilderen met een ander motief.²⁵ Ook op het vestimentaie vlak omvatte het toverwoord *raccommodage* een waaier aan technieken. Kledingstukken werden verbreed of ingekort, herverfd in een andere kleur of herplooid tot een nieuw model, omgekeerd of ondersteboven gezet, aangepast aan de nuances van de heersende mode met behulp van kant, linten of nieuwe mouwen.²⁶ Het veelomvattende verstelwerk gebeurde meestal via de winkeliers of de handelaars die de goederen oorspronkelijk hadden ge- leverd. Als die zelf niet over de technische vaardigheden beschikten, hadden ze immers vlot toegang tot een uitgebreid netwerk van specialisten om aan de wensen van hun klanten te voldoen. Aangezien het inkomen uit deze acti- viteiten gering was in vergelijking met nieuwe aankopen, lag het belang vooral in de klantenbinding. Door middel van een flexibele dienst-na-ver- koop ontwikkelden leveranciers (of middelaars) een permanente relatie met hun *clientèle* rond een bepaald object en verzekerden ze zich van verdere op- drachten.²⁷

Ten tweede begaven de Bergeycks zich af en toe op de tweedehandsmarkt, zij het niet in eigen persoon.²⁸ De elegantie en stijl van de boetieks waren er ver te zoeken, zodat de graaf en de gravin liever een bediende of een andere stroman stuurden. Veilingen boden niet alleen een uitgelezen kans om duur- dere stukken goedkoper aan te schaffen, maar recupereerden (of commercia- liseerden) ook de aura van de overledene dat afstraalde op zijn of haar spullen.

24. Voor concrete voorbeelden zie De Vlieger-De Wilde, *Adellijke levensstijl*, 127-128.

25. Carolyn Sargentson, *Merchants and luxury markets. The marchands merciers of eighteenth- century Paris* (Londen 1996) 70.

26. Over adel en het repareren en vermaken van kledingstukken, bijvoorbeeld: Vickery, *The gentleman's daughter*, 183; Piétri, *Famille et noblesse*, 443; Coquery, *L'hôtel aristocratique*, 129; Deceulaer, *Pluriforme patronen*, 67-68; D. Woodward, "Swords into ploughshares": Recycling in pre-industrial England', in: *The economic history review. Second series* 38 (1985) 175-191, vooral 177-178.

27. De rekeningen die Livina betaalde, omvatten dikwijls zowel nieuwe aankopen als her- stel- en verstelwerken (De Vlieger-De Wilde, *Adellijke levensstijl*, 128); verder Sargentson, *Merchants and luxury markets*, 32-33.

28. Over adel en tweedehandsaankopen, bijvoorbeeld: Coquery, *L'hôtel aristocratique*, 72; Piétri, *Famille et noblesse*, 445-446; Nève de Mévergnies, *Train de vie*, 88, 98 en 153; Wijsen- beek, 'Winkels', in: Soly en De Peuter, "Mag het iets meer zijn?", ter perse.

Op die manier circuleerde de materiële cultuur van de elite in een soort eigen tweedehandsmarkt, op hoog niveau, ver boven de portemonnee van de massa kijklustigen die bij elke gelegenheid aanwezig was.²⁹ Er zijn trouwens aanwijzingen dat de Bergeycks ook buiten het veilingcircuit tweedehandsgoederen kochten en verkochten.³⁰ Zo stuurde Livina in 1712 een Parijse correspondent de straat op, op zoek naar bijpassende accessoires, desnoods ‘à demy usées’, tweedehands. En wanneer de familie in 1714 na een verblijf in Madrid terugkeerde naar de Nederlanden belastten ze een vriend met de verkoop van een partij gouddraad, knopen en stoffen. Die geraakte zijn koopwaar aan de straatstenen niet kwijt en pas wanneer hij de stoffen toevertrouwde aan Clotus, een bekende Franse handelaar (en wederom een middelaar met kennis van zaken), werd de interesse van de Madrileense hovelingen gewekt.

Het veelvuldig herstellen van de materiële leefwereld of het verhandelen van gebruikte spullen wijzen in de richting van een bewust *impression management*. De creatieve consumptie paste in een plaatje van ‘private economy to permit public show’,³¹ van gierigheid achter de schermen en ostentatie voor het oog van de buitenwereld. In deze logica gunnen de journalen van de gravin van Bergeyck ons een blik achter de coulissen, *back stage* in de termen van Erving Goffman. Volgens deze socioloog is het sociale leven een toneelvoorstelling, waarin mensen bezig zijn hun imago op te bouwen en zichzelf te presenteren. Die façade of *front stage* moet de schijn ophouden dat iemand voldoet aan de eisen van zijn rang in de samenleving.³² Creatieve consumptie zou je verwachten bij verarmde, lage of ongetitelde adel, liefst nog op het platteland of in een ingedommeld provinciestadje. De journalen en brieven van de Bergeycks tonen echter aan dat ook één van de aanzienlijkste Brusselse families van het ogenblik er zich mee inliet.

Toch zijn er ook alternatieve, minder moraliserende verklaringen mogelijk. *Raccommodage* en bij uitbreiding recyclage zaten ingebakken in de vroegmoderne tijd. Door de schaarste aan grondstoffen en het relatief lage productieniveau probeerden mensen het gebruik van goederen te maximaliseren.³³ De journalen van de gravin van Bergeyck bewijzen dat ook binnen de muren van een herenhuis de levensduur van allerlei voorwerpen werd verlengd. In

29. Misschien veranderde dit in de loop van de achttiende eeuw, onder invloed van de steeds sneller wisselende modetrends: ‘Door het groeiende belang van minder duurzame goederen en de behoefte om “nieuw” te kopen wordt immers de tweedehandsmarkt, die nog in de late zeventiende eeuw de naam had een luxeforum te zijn, in toenemende mate een circuit voor de minder waardevolle afdankertjes’ in: Blondé en Van Damme, ‘Consumenten’, in: Soly en De Peuter, “Mag het iets meer zijn?”, ter perse.

30. AB, I 46.

31. Rosalind H. Williams, *Dream worlds. Mass consumption in late nineteenth-century France* (Berkeley 1982) 35; Piétri, *Famille et noblesse*, 444.

32. Erving Goffman, *The presentation of self in everyday life* (New York 1959).

33. Woodward, ‘Recycling’, 190.

sommige gevallen drukte die levensduur zich enkel uit in de fysieke integriteit van het voorwerp, maar dikwijls had ook de stijl belang. Een jurk in perfecte staat, maar volgens de mode van drie seizoenen terug, was voor de gravin even onbruikbaar als een gescheurd kamerscherm. De stoffen en de kledingstukken die ze in 1714 in Madrid achterliet, konden (uiteindelijk) nog gesleten worden, omdat ze waarschijnlijk nog aan de vereisten van de plaatselijke mode voldeden (of omdat Clotus, de Franse handelaar, de hovelingen dat tenminste kon doen geloven). Hoe vaak en hoe ingrijpend een voorwerp werd hersteld, maakte in principe niet uit, zolang het zijn taak maar naar behoren vervulde. Het keukengerei moest de kok toelaten om een verfijnde maaltijd te bereiden, het staatsiebed van de graaf moest getuigen van zijn macht en positie. Bij objecten die een rol speelden in de constructie van de adellijke identiteit waren slijtage en verkleuring zelfs onlosmakelijk verbonden met hun functie. Het patina van antieke familiestukken droeg bij tot een hoge, oude en adellijke status. Deze interpretatie verklaart ook waarom edellieden hun bedienden erop uit stuurden om te bieden op 'levende' meubelen en schilderijen, die dus nog in staat waren om hun symbolische taak te vervullen. Het feit dat ze tweedehands waren en de aura van de vorige eigenaar meedroegen, maakte hen daarvoor alleen nog maar geschikter.

Net zoals de recycle- en raccommodgepraktijken kan ook het huren van duurzame consumptiegoederen in een ander perspectief dan dat van schone schijn worden gezien. Het grootste bedrag dat de Bergeycks aan huurgeld spendeerden, ging onveranderlijk naar hun herenhuis in de betere wijken van de stad. Nooit woonden ze in een huis dat ze zelf bezaten, hoewel ze er best de financiële mogelijkheden voor hadden. Jan en Livina verkozen dus bewust een opeenvolging van huurhuizen boven de aankoop van een eigen woning. Een huurhuis bood immers de mogelijkheid om de materiële omgeving in korte tijd aan te passen aan veranderingen. De politieke omstandigheden, een promotie, maar ook de aanleg van nieuwe straten en een andere mode waren allemaal redenen om meubelen en huisgerief op karren te laten laden, op zoek naar een langere gevel, een grotere tuin, een mooier uitzicht of schonere lucht. Het huren van huizen moet dus niet louter geïnterpreteerd worden als een adellijke besparingsmaatregel, maar eerder als een bewijs van de enorme adellijke mobiliteit.³⁴ De geringe gehechtheid aan het stedelijk verblijf contrasteerde trouwens met de sterke band met het kasteel op de buiten, dat geen rechtgeaarde edelman ooit uit vrije wil zou verkopen.

Dezelfde overwegingen speelden een rol in het wagenpark van de Bergeycks. Gedurende heel hun leven deden ze beroep op verhuurders van paarden en koetsen, meestal ter gelegenheid van een lange of minder lange reis, beroepshalve of om familiale redenen. Er bestond echter een opvallend ver-

34. Coquery, *L'hôtel aristocratique*, 9, 213-215, 219, 221-222, 225-226.

schil tussen de dieren en de wagens. Reiskoetsen met een goede vering en stevige assen werden enkel gehuurd na het pensioen van de graaf. Frequente dienstreizen behoorden in die tijd tot het verleden en het loonde waarschijnlijk niet meer de moeite om een reiskoets te onderhouden voor de occasionele uitstapjes van een bejaard koppel. Paarden huurden ze daarentegen in alle stadia van hun leven. Hoewel ze volgens de huishoudjournalen beschikten over eigen paarden, stallen en stalpersoneel kozen ze consequent voor huurpaarden wanneer ze een reis maakten. Waarschijnlijk wilden ze daarmee hun eigen dieren sparen, maar het is ook mogelijk dat die helemaal niet geschikt waren om urenlang over slechte wegen te galopperen. Misschien waren de paarden die de stadskoetsen van de graaf en de gravin moesten trekken in de eerste plaats geselecteerd op hun gepaste kleur, hun stijlvolle tred en hun raszuivere bouw, in harmonie met de kwaliteit van de *équipage*. In elk geval gingen er ook achter het huren van koetsen en paarden welbepaalde, rationele redenen schuil.

Dezelfde tendens valt ook op te merken in het huren van huisraad, kleding en meubelen bij ambachtslieden of oudkleerkopers.³⁵ De Bergeycks huurden in de eerste plaats zaken met een laag prestige, die ze maar voor een uitzonderlijke gelegenheid nodig hadden, zoals keukengerei, toneelkleren van de kinderen en een badkuip voor de reumatische gezelschapsdame. Wanneer het om meer prestigieuze zaken ging werden ze enkel gehuurd als tussenoplossing in afwachting van een aankoop. Voor de Spanjereis hadden de Bergeycks blijkbaar een groot deel van de meubelen laten verkopen, want toen ze in 1714 terugkeerden hadden ze onvoldoende bedden om in te slapen. Ze plaatsten een grote bestelling bij een gespecialiseerde handelaar en om de grootste nood te lenigen huurden ze er in afwachting van de levering enkele ledikanten en matrassen. Een paar maanden later was alles geleverd en werden de huurspullen teruggebracht. Het beste zijn we gedocumenteerd over een groot wandtapijt, dat de graaf in 1687 bestelde ter gelegenheid van een verhuizing van Gent naar Brussel. Volgens de journalen en de (zeldzame) bewaarde kwitanties kon de *tapissier* pas zes maanden later leveren, zodat Bergeyck in afwachting een even groot *landtschap* huurde.³⁶ Deze documenten geven dus niet alleen een voorbeeld van een duidelijk gemotiveerd huurge drag, maar illustreren ook het mechanisme van de huishoudjournalen. Duizenden kwitanties en rekeningen als deze ondersteunden de administratie van het huishouden en liggen aan de basis van bijna alle notities.

35. Deceulaer, *Pluriforme patronen*, 49.

36. De Vlieger-De Wilde, *Adellijke levensstijl*, 139-141.

Recapitulatie: de dichotomie voorbij

Wat leert ons de analyse van de huishoudjournalen en wat is het breder verband tussen demonstratieve, persoonlijke en creatieve consumptie?

Ten eerste stelt de levensstijl van de Bergeycks de courante dichotomie tussen aristocratische *status-consumption* en burgerlijke *saving-for-the-future*, zorgzaamheid of zuinigheid ter discussie. De demonstratie van rijkdom en afstamming – oftewel hoge, adellijke en oude status – liep immers duidelijk parallel met andere gebruiken en bekommernissen. Voor een deel zaten huren, herstellen en tweedehandse aankopen ingebakken in het *ancien régime*. Als kinderen van hun tijd konden en wilden ook adellijke families er niet aan ontsnappen. Creatieve consumptie binnen de muren van het herenhuis moet bovendien niet worden geïnterpreteerd als trucjes en lapmiddelen om de kosten van de dure levensstijl te drukken. Het huren van koetsen, de *raccommodage* van pronkmeubelen en het bieden op veilingen waren telkens weloverwogen en gemotiveerde beslissingen. Bovendien streefden vele edellieden naar het behoud van hun bezit en het zo integraal mogelijk doorgeven ervan aan hun nageslacht. Het besef van de afstamming en het geslacht, de continuïteit van naam en faam en de overerving door toekomstige generaties was voor hen minstens even belangrijk als voor gearriveerde burgers. Aristocraten hadden bij uitstek een langetermijnperspectief, dat verder reikte dan dat van de eigen kinderen en kleinkinderen. Zodoende combineerden de Bergeycks een verstandig beheer van fortuin met een efficiënt statusmanagement. Adellijke consumptie zette statusconsumptie naast *saving-for-the-future(-generations)*, of in de woorden van een Parijse correspondent die een bestelling van de gravin omschreef als: ‘de bon goût et pas chère’, van goede smaak en toch niet duur.³⁷

Ten tweede toont het verbruik van de Bergeycks hen tegelijk als conservatieve achterhoede en innovatieve *avant-garde*. Enerzijds putten ze uit een middeleeuws of conservatief register om zich te onderscheiden van de *nouveaux riches*. Ze kochten en erfden heerlijkheden en kastelen, koetsen en paarden, wapens en zilverwerk, liefst gemerkt met blazoenen of getekend door patina. Anderzijds werd het adellijke verbruikspatroon modegevoeliger dan ooit. De materiële leefwereld van de graaf en de gravin was eindeloos gevarieerd, met verschillende types van stoelen en tafels, porseleinen serviezen in alle maten en gewichten, kleding in vijftien soorten zijde en in dubbel zoveel kleuren. Ze winkelden in Brussel, gingen de discussie aan met goed geïnformeerde middelaars en schikten zich naar de grillen van de mode. Oud en nieuw stonden naast elkaar, maar waren ook onderling verweven, zoals de traditionele karos die de laatste nieuwe stijl volgde. Bovendien werden sommige innovaties via het adellijke salon aanvaardbaar gemaakt in de traditionele samenleving. De zilveren

37. AB, I 46.

theepotten en het zilveren chocoladeservies verzoenden het prestige van de nieuwe exotische dranken met de status van het oude Europese zilverwerk.³⁸

De spanning tussen traditie en moderniteit, mode en patina, blijft een interessante kwestie. Waar in huis stonden de oude en de nieuwe voorwerpen? Welke spullen werden bij uitstek doorgegeven en welke kocht elke generatie telkens (of zelfs meerdere keren) opnieuw aan? Waren meubels, zilverwerk en juwelen inderdaad de gedoodverfde erfstukken of gold dat evengoed voor (modegevoelige) kleding, decoratie en gebruiksvoorwerpen? De combinatie van een lange reeks huishoudjournalen (zoals deze uit het Archief de Bergeyck) met enkele opeenvolgende boedelinventarissen zou belangrijke aanwijzingen kunnen geven over het samenspel van familiestukken en nieuwe aankopen. Beide bronnen zijn erg complementair: een boedelinventaris geeft een overzicht van alle spulletjes op een bepaald moment (de *stock*), terwijl een huishoudjournaal systematisch de nieuwe aanwinsten registreert (de *flow*). In het Archief de Bergeyck zijn echter enkel inventarissen uit een vroegere periode bewaard, niet omdat de documenten verloren zijn gegaan, maar wel omdat er simpelweg geen lijsten werden opgemaakt. De Bergeycks erfden hun roerende goederen ‘*de bonne foi*’ en als gevolg van dat wederzijds vertrouwen kunnen we enkel gissen naar het lot van de modieuze aankopen of naar de pedigree van de gekoesterde familiestukken.³⁹

Oud en nieuw, mode en patina, statusconsumptie en verantwoord beheer waren allemaal fundamentele kenmerken van het aristocratisch verbruik. Deze onvermoede complexiteit blijkt duidelijk uit één typisch kenmerk van het adellijke leven: het familiedomein op de buiten. Het kasteel van Laarne bij Gent was één van de twee buitenverblijven van de Bergeycks. Een dergelijk kasteel was niet alleen een teken van de hoge en adellijke status van de eigenaars, maar was ook gekleurd met het patina der tijden. Toch weerspiegelde het kasteel naast traditie ook moderniteit. In de jaren 1660 hadden er grote moderniseringswerken plaatsgevonden met de aanleg van een extra vleugel, een nieuwe monumentale toegangspoort, bredere ramen, een ereplein voor het kasteel en een galerij op de binnenkoer. Door de bouw van die galerij ontstonden er op de gelijkvloerse en de eerste verdieping gangen, zodat de bewoners elke kamer konden bereiken, zonder andere ruimten te moeten doorkruisen.⁴⁰ De moderniseringswerken transformeerden het kasteel in een *villa rustica* of een barok buitenverblijf, zonder het middeleeuwse uitzicht echt te

38. John Styles, ‘Product innovation in early modern London’, in: *Past and Present* 168 (2001) 124-169 en vooral 140-147; Bruno Blondé, ‘Botsende consumptiemodellen? De symbolische betekenis van goederenbezit en verbruik bij de Antwerpse adel (ca. 1780)’, in: Guido Marnef en René Vermeir (eds.), *Adel en macht. Politiek, cultuur, economie* (Maastricht 2004) ter perse; Piétri, *Famille et noblesse*, 424-425.

39. AB, I 25.

40. Patrick Devos, *Het kasteel van Laarne* (Gent 1995) 41-45.

Het kasteel van Laarne. Foto afkomstig uit de fototheek van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel.

verstoren. De binnenhuisinrichting met modieuze wandbekleding, behangsels en meubelen en de tuinen met neoklassieke beelden, exotische planten, terrassen en fonteinen bevestigen het samengaan van oud en nieuw. Bovendien gebeurden de verbouwingswerken en de inrichting ongetwijfeld met medewerking van middelaars zoals architecten, beeldhouwers, tuiniers en *tapissiers*, experts in de vereisten en de technieken van de laatste mode.

Rondom het oude vernieuwde kasteel werd elke vierkante centimeter benut. De vergeelde, soms verbrokkelde domeinrekeningen van de kapelaan-rentmeester becijferen niet alleen de inkomsten uit pachten, tienden of beste delen, maar schetsen eveneens een beeld van de rurale bedrijvigheid.⁴¹ De jacht in de omliggende bossen, de visvangst in de walgracht, de duiven in het columbarium, de ranken in de wijngaard en de bomen in de planterijen getuigden van adellijke allure en grepen terug op de heerlijke rechten. Toch leende de omgeving van het kasteel zich ook tot een minder bevoorrechte en meer volkse productie, met een moestuin, een boomgaard, een brouwerij, wat

41. Domeinrekeningen van het kasteel, Laarne, 1686-1708 (AKL, 752-772 en 906).

pluimvee, paarden, koeien en varkens. Opnieuw is het verleidelijk om de domaniale productie te zien als een alternatief inkomen of als een besparing op de leefkosten (net zoals de *raccommodge* en het huren). Een deel van de productie werd inderdaad verkocht, maar bracht amper enkele tientallen guldens per jaar op. Daarenboven profiteerden de Bergeycks zelf van de thuisproductie. Met de regelmaat van de klok vertrokken er *mandekens* met groenten, fruit, duivenjongen, klein wild, confituur of wijn van Laarne naar Brussel. Toch viel de inhoud van de *mandekens*, zelfs al waren het er veel en al werden ze eufemistisch omschreven, in het niet bij de aankopen op markten en in winkels. De vroegmoderne adel woonde niet alleen in de stad, maar leefde ook niet meer van de producten die het domein en de pachten in natura opleverden.

Wat was dan het nut van al die bedrijvigheid rond het kasteel? Zou het niet kunnen dat de kasteleconomie een overblijfsel was van het autarkisch ideaal, een herinnering aan het verleden, die bewust in ere werd gehouden. In de lijn van andere – statusbevestigende – erfstukken uit de middeleeuwse traditie, zoals burchten, wapendracht of blaoenen, bleven de brouwketels pruttelen en de duiven vliegen. De kleine hoeveelheid domaniale producten die uiteindelijk op de adellijke tafel in Brussel belandde, had een grote symbolische waarde. Wanneer de Bergeycks hun *invitées* vergastten op delicaat bereide snep, patrijs en confituur van het eigen domein, bevestigden ze niet alleen hun verfijnde en modieuze smaak, maar ook hun adellijke identiteit en afkomst. De inhoud van de *mandekens*, aangeboden op een banket of bezorgd aan huis, functioneerde als pasmunt in de sociale relaties. Middeleeuwse, domaniale productie, eeuwenoude patronagetechnieken en de moderne sociabiliteit sloten naadloos op elkaar aan.

De kasteleconomie geraakte bovendien vermengd met nieuwe, modieuze opvattingen over een aangenaam verblijf op de buiten. De moestuin, de broeikassen, de aangeplante bossen en dreven hadden een praktisch nut, maar getuigden ook van een appreciatie voor de gecultiveerde en de geordende natuur. De roomse bonen en de forse eiken stonden niet zo ver af van de *parterres* en de *bossages* in de Franse tuin, achter het kasteel. De herkauwende koeien in de boomgaard pasten even goed in de pastorale idylle van het buitenleven en wie weet waren sommige 'kieckens' en duiven wel prachtige siervogels. De activiteiten rond het kasteel kenden zelfs een pendant in het intellectuele leven. Met titels als *Den Nederlantsche Hovenier* en *De queeckconst van boonen* werd de *furor hortensis* weerspiegeld in de bibliotheek van Jacobus Josephus, de jongste zoon uit het eerste huwelijk van de gravin en vanaf 1708 baron van Laarne. Het is trouwens veelzeggend dat er tussen de historische en juridische werken ook nog *Le pratique du jardinage, avec économie de la campagne* stond, een boek dat de Arcadische en autarkische idealen al in zijn titel verenigde.⁴²

De huishoudjournalen en de brieven van de Bergeycks schetsen een adellijke consumptie waarin meerdere traditioneel tegengestelde begrippen tegelijkertijd aan bod komen. In hun verbruik sloopten ze de kunstmatige gren-

zen (of sloegen ze de brug) tussen statusconsumptie en verstandig beheer, tussen persoonlijke bekommernis en afhankelijkheid van middelaars, tussen traditie en moderniteit. Vanzelfsprekend blijft de vraag in hoeverre de graaf en de gravin van Bergeyck representatief waren voor hun tijd, hun woonplaats en hun stand. Enkel het onderzoek van meer brieven, journalen en inventarissen van meer families kan de betekenis van de adellijke status, de interactie tussen middelaars en klanten en de werking van een aristocratisch huishouden terug van onder het archiefstof halen.

Over de auteur

Koen De Vlieger-De Wilde (1981) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen en de Katholieke Universiteit Leuven. Zijn eindverhandeling over de levensstijl van de familie van Bergeyck werd bekroond met de Vlaamse Scriptieprijs en zal binnenkort verschijnen bij de Koninklijke Vlaamse Academie van België. Momenteel is hij beheerder van kasteel d'Ursel, een wetenschappelijke en culturele instelling van de Provincie Antwerpen.

Adres: Kasteel d'Ursel, Wolfgang d'Urselstraat 9, B-2880 Hingene, e-mail: koen.devlieger@admin.provant.be

42. Lijst van boeken, behorende tot de erfenis van Jacobus Josephus van Vilsteren, 1732 (AKL, 169.1). Antoon Afschrift bereidt een artikel voor over de inhoud en de context van deze bibliotheek, dat zal verschijnen in het tijdschrift *Castellum*.